

Організація музейної та пам'яткоохоронної роботи на Західній Волині у 1920-х і 1930-х рр.: джерела з вивчення

Для сучасної української історичної науки характерним явищем є помітне зростання інтересу до ґрунтового краєзнавчого дослідження регіонів та населених пунктів України, в тому числі і Волині, об'єктивного показу внеску різноманітних наукових та громадських закладів, окремих краєзнавців у вивчення їх минувшини та збереження місцевих пам'яток старовини. Таке звернення до історичних коренів українського народу, відновлення призабутих вікових традицій і духовних цінностей, сприяють відродженню його національної свідомості.

Ґрунтовне дослідження краєзнавчої та пам'яткоохоронної роботи на Західній Волині у 1920-х і 1930-х роках неможливе без опрацювання архівних збірок України і Польщі, фондів музейних установ, бібліотечних закладів, публікацій документів і матеріалів, інших видів джерел. Аналіз окремих корпусів документів, що стосуються проблеми, в останнє десятиліття поданий у статтях В. Добровичинської та О. Корецької [4; 8]. Однак жодна із зазначених робіт не носить спеціального джерелознавчого характеру, лише побіжно торкаючись характеристики тих чи інших архівних документів, що залучалися до розкриття порушеної авторами теми.

Метою дослідження є аналіз та залучення до наукового обігу джерел з вивчення краєзнавчої та пам'яткоохоронної роботи на Західній Волині у 1920-х – 1930-х роках.

Історико-краєзнавчі дослідження і пам'яткоохоронна робота 1921-1939 років на Західній Волині репрезентовані друкованими та рукописними джерелами, які відклалися в архівних збірках, фондах музейних установ, бібліотечних закладах. За загальною інформаційною насиченістю, зокрема, рівнем та об'єктивністю відображення тих чи інших аспектів вищезгаданої теми джерела з неї можна поділити на наступні групи: архівні матеріали міністерств, воєводських органів правління, особистих фондів дослідників 1920-х – 1930-х років; праці і спогади учасників історико-краєзнавчої та пам'яткоохоронної діяльності на Волині міжвоєнного періоду.

Змістовні для вивчення проблеми документи зберігаються в низці центральних і регіональних архівів України та Польщі. Найявні тут листи, розпорядження, звіти, доповідні записки, анкети та іншого плану матеріали дають змогу прослідкувати процес становлення й розвитку краєзнавчої та пам'яткоохоронної роботи у Другій Речі Посполитій, визначити її

напрями стосовно Волинського воєводства, охарактеризувати діяльність музеїв та наукових товариств, що носила пропольський характер, визначити внесок багатьох краєзнавців і шанувальників старовини у вивчення минулого й охорону пам'яток Волині, показати ту подвижницьку роботу, яку здійснювали українські дослідники для захисту й підтвердження українськості регіону.

Значний масив названих вище матеріалів знаходиться насамперед у державних архівах Волинської та Рівненської областей. Тут, зокрема, зберігаються матеріали листування вищих офіційних установ з місцевими органами самоврядування, їх розпорядження стосовно збору і подання відомостей про пам'ятки старовини, переписка громадських осередків і товариств щодо нових надходжень до музеїв, підготовки й проведення реконструктивних і ремонтних робіт, ін.

Із збірок Державного архіву Волинської області найбільше документів про історико-краєзнавчі дослідження і пам'яткоохоронну роботу на Волині у 1921-1939 роках містять фонд 36 (Луцьке повітове староство), фонд 46 (Волинське воєводське управління) та фонд 158 (магістрат міста Луцька).

Серед справ, що входять до фонду 46, інтерес представляє справа з листом волинського воєводи до священослужителів з проханням виявляти давні пам'ятки культури Волині [9]. Зацікавлення викликають справи із звітом про діяльність Волинського музею за 1931 рік та протоколом засідань його музейно-бібліотечної комісії від 5 квітня 1932 року, звітами Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини на початку 1930-х років. Їх зміст дозволяє простежити підсумки діяльності цих науково-громадських об'єднань, звернути увагу на політичний підтекст такої роботи, окреслити напрями, які не набули достатнього поширення у тодішній краєзнавчій та пам'яткоохоронній діяльності.

Матеріали 46 фонду містять статuti Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини та Волинського товариства приятелів наук, відомості про їх керівний склад, проведення лекційної, екскурсійної та пам'яткоохоронної роботи [15]. Справи фонду 46 широко висвітлюють питання фінансування пам'яткоохоронних заходів у Волинському воєводстві, збереження віднайдених викопних предметів старовини. Зокрема, тут наводяться дані про кошти, виділені на реставрацію Луцького замку. З цим масивом архівних документів тісно поєднуються справи даного фонду, що містять інформацію про археологічні дослідження у Волинському воєводстві протягом 1921-1939 років. Зокрема, вони розповідають про знахідку решток мамонта у селі Горники Дубенського повіту, інформують про археологічні знахідки, віднайдені на православному кладовищі села Городок на Волині впродовж 1933-1935 років.

Фонд 158 Державного архіву Волинської області містить справи з хронологічними довідками про місто Луцьк, списками установ воєводського центру, причетних до здійснення історико-краєзнавчої, пам'яткоохоронної та туристичної діяльності, їх статистичними звітами, листуванням, пов'язаним з ремонтом Луцького замку та ін. [10]. Тут, зокрема, характеризуються робота місцевої туристичної комісії, перебіг видання М. Орловичем путівника по Волині, заходи магістрату щодо ремонту споруд Верхнього замку у Луцьку. У вищезгаданих справах містяться інформаційні бюлетені, переписка науково-громадських осередків Волині з воєводським управлінням щодо організації туристично-краєзнавчої роботи. Ці та інші матеріали даного фонду збагачують загальний зміст документальної бази Державного архіву Волинської області, що стосується історико-краєзнавчих досліджень та пам'яткоохоронної роботи на Волині міжвоєнного періоду, надавши змогу наповнити певні аспекти цієї проблеми раніше невідомими фактами.

Якщо говорити про Державний архів Рівненської області, то найпомітніший масив матеріалів з досліджуваної теми зосереджений у фонді 160, що пов'язаний з ім'ям Я. Гоффмана – визначного польського дослідника і шанувальника пам'яток Волині [7]. Так, звіти про діяльність гуманістичної комісії Волинського товариства приятелів наук за 1935-1937 роки, протоколи засідань його наукової ради, внутрішній статут музейно-бібліотечної комісії, плани лекцій з історії Волині, за яким члени Товариства читали лекції у різних державних установах і навчальних закладах, дозволили чіткіше окреслити різносторонню діяльність, яку проводило Товариство на ниві історичного та етнографічного краєзнавства, у справі охорони місцевих пам'яток [13; 1]. Ці архівні збірки дали також можливість прослідкувати внесок у вивчення Волині та охорону пам'яток багатьох представників польської науки та місцевих польських і українських краєзнавців. Це особливо стосується власне Я. Гоффмана, науковий доробок якого у дослідження Волині ще не знайшов дійсно ґрунтовного узагальнюючого висвітлення.

Різноманітні матеріали про діяльність державних та громадських установ, науковців, причетних до історико-краєзнавчих досліджень на Волині, характеристику проведеної ними пам'яткоохоронної роботи у 1921-1939 роках містить також відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаніка Національної академії наук України. Вони сконцентровані насамперед у фонді 26 (Управління консервації Львівського воєводства, відділ охорони пам'яток культури) та фонді 88 (Прусевич Олександр) [14].

Значну цінність для розкриття теми представляє фонд 88 вищезгаданого відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаніка,

де зосереджені рукописні та друковані матеріали, пов'язані з особистістю О. Прусевича – першого директора Волинського музею [3]. Зокрема, його листи до старости міста Луцька дозволяють прослідкувати процес передачі частини експонатів краєзнавчої виставки 1928 року у розпорядження Волинського музею. Цікавими є й лист музею в місті Познані до Волинського музею з проханням надіслати карту Волині з гербами волинських міст, а також лист керівництва самого Волинського музею до О. Прусевича з подякою про передану колекцію старожитностей Волині, за волинські вишивки та малюнки волинської кераміки.

Важливим джерелом для розкриття проблеми стали матеріали фондів Волинського краєзнавчого музею. У збірках першого з них зосереджені рукописні і друковані матеріали про учасників історико-краєзнавчих досліджень і пам'яткоохоронної роботи на Волині міжвоєнного періоду: відомого археолога, керівника музею в 1930-х роках Я. Фітцке, працівників музею – поляка К. Пшемиського та українця А. Дублянського, голову Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини Т. Гумінського, ботаніка С. Мацка, ін. Серед цих матеріалів знаходяться статті та спогади вищезазначених осіб про наукову діяльність Волинське товариство приятелів наук, історико-краєзнавчу та пам'яткоохоронну роботу інших науково-громадських товариств, Волинського музею, особливості формування його колекції, вивчення волинських старожитностей.

Об'ємний за кількістю справ і цінний за інформативною насиченістю матеріал є у фондах Архіву нових актів (Archiwum Akt Nowych) Польщі, що знаходиться у Варшаві. Найпомітніший його масив міститься у фонді 3 (Цивільна канцелярія Начальника держави у Варшаві), фонді 8 (Президія Ради міністрів) та фонді 14 (Міністерство віровизнань і народної освіти).

Так, документи Цивільної канцелярії Начальника держави та Президії Ради міністрів Другої Речі Посполитої дозволяють прослідкувати процес формування основних засад пам'яткоохоронної політики міжвоєнної Польщі, яка знаходила безпосереднє втілення і у Волинському воєводстві, ставлення різних політичних сил держави та практичну реалізацію відповідного курсу щодо збереження культурної спадщини українського населення [5].

Друковані й рукописні матеріали Міністерства віровизнань і народної освіти цікаві тим, що дають змогу вивчити діяльність органів керівництва музейною політикою Польщі, яка здійснювалася і на теренах Волині [12]. До цих державних і громадських структур відносилися Міністерство віровизнань і народної освіти, Державна музейна рада, Союз музеїв у Польщі. Їх розпорядження, рекомендації, статистичні дані, листування

з музейними закладами на місцях показують, як складалася і діяла сітка таких установ у Волинському воєводстві, яким чином відбувалося вироблення основних напрямів діяльності, наскільки самостійними були місцеві музеї і їх працівники у проведенні дослідницької краєзнавчої та пам'яткознавчої роботи.

Фонд 14 цінний й тим, що у протоколах засідань з'їздів реставраторів Другої Речі Посполитої, опитувальних листах про стан музеїв держави, звітах відділу мистецтв Волинського воєводства містить чимало невідомих фактів, які стосуються питань розгортання музейницької діяльності, становлення й розвитку пам'яткоохоронної роботи, в тому числі й проведення реставрації багатьох визначних архітектурних пам'яток регіону, визначення проблем, що зустрічалися в ході її здійснення [2].

Важливим видом джерельного матеріалу є праці та окремі спогади безпосередніх учасників історико-краєзнавчого руху і пам'яткознавчої діяльності на території Волинського воєводства. До їх числа відносяться монографії та статті, авторами яких були А. Дублянський [6], Л. Маслов, М. Тучемський, О. Цинкаловський, А. Войніч, Я. Гоффман, М. Орловіч, Ю. Дуткевіч, А. Прусевіч, Я. Фітцке, С. Мацко, Ю. Нець, Т. Свещовський, В. Павловський, Т. Сулімірський, С. Томковіч, М. Валіцький, спогади, що їх залишили археолог О. Цинкаловський, реставратор пам'яток Волинського воєводства З. Ревський, один з керівників Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини Т. Гумінський. Тут описуються археологічні розкопки, дослідження місць розташування давніх культових споруд, збереження архітектурних пам'яток шляхом реконструктивних робіт, початки діяльності музеїв та науково-громадських товариств. У працях та спогадах науковців і краєзнавців постійно проводиться думка про потребу вивчення минулого Волині і культурної спадщини українського та польського народів, якою багата ця земля.

Таким чином, історико-краєзнавчі дослідження та пам'яткоохоронна робота 1920-х – 1930-х років на Волині репрезентовані друкованими та рукописними джерелами, які відклалися у фондах державних архівів Волинської та Рівненської областей, відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника Національної академії наук України, Волинського краєзнавчого музею, Архіву нових актів Республіки Польща. Аналіз джерел з означеної проблеми засвідчує, що більшість їх відзначається значною інформативною насиченістю, достовірністю і різноплановістю. Це дозволяє загалом достатньою мірою прослідкувати особливості краєзнавчої та пам'яткоохоронної роботи у Волинському воєводстві, висвітлити діяльність наукових товариств, музеїв та окремих шанувальників старовини, об'єктивно оцінити їх зусилля. І хоча багатьом доку-

ментам притаманні заідеологізовані концепції офіційної польської історичної науки, все ж критичне їх опрацювання складає неоціненну базу для розкриття проблеми.

Література

1. Внутрішній статут музейно-бібліотечної комісії Волинського товариства приятелів наук, 1935 р. // Державний архів Рівненської області, ф. 160, оп. 1, спр. 75. – 14 арк.
2. Воеводські реставратори // *Archiwum Akt Nowych* (далі ААН), Zesp. 14, Sygn. 7027. – 236 s.
3. Волинський музей в Луцьку. Лист до О. Прусевича, 1933 р. // Відділ рукописів ЛНБ імені В. Стефаніка НАН України, ф. 88, спр. Прус. 109. – 1 арк.
4. Добровичинська В. А. Періодичні видання Волинського воеводства у міжвоєнний період (1921-1939) / В. А. Добровичинська // Науковий вісник ВДУ імені Лесі Українки: Серія: Історичні науки. – 2000. – № 3. – С. 86-89.
5. Документи Президії ради міністрів. Протоколи засідань т. 1. – 1917-1925. // ААН, zesp. 8, sygn. 322-323. – 721 s.
6. Дублянський А. Луцьк: Історичний нарис / А. Дублянський. – Луцьк: Накладом Романа Клоса, 1934. – 32 с.
7. Звіт делегата Археологічного музею Г. Ленчика про перебування його на Волині. 1937 р. // Державний архів Рівненської області, ф. 160, оп. 1, спр. 78. – 5 арк.
8. Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. – Вип. 3. – Луцьк: МП „Пульс”, 2004. – С. 83-85.
9. Лист воеводи до священників і ксьондзів з проханням про виявлення пам'яток культури Волині. 8 січня 1931 р. // Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 2, спр. 54. – 1 арк.
10. Листування з установами м. Луцька і приватними особами про ремонт і збереження замку Любарта. 21 серпня 1921 р. – 29 січня 1939 р. // Державний архів Волинської області, ф. 158, оп. 1, спр. 49. – 239 арк.
11. Матеріали XII з'їзду Ради реставраторів 1927 р. // Відділ рукописів ЛНБ імені В. Стефаніка НАН України, ф. 26, спр. УК-25. – 202 арк.
12. Музеї. Загальні справи, музеї і мистецькі зібрання в Польщі, організація музеїв. 1919-1938рр. // ААН, zesp. 14, sygn. 6998. – 616 s.
13. Проект статуту Волинського наукового інституту при Кременецькому ліцеї. 1938 р. // Державний архів Рівненської області, ф. 160, оп. 1, спр. 69. – 82 арк.
14. Реставратор Волинського воеводства // Відділ рукописів ЛНБ імені В. Стефаніка НАН України, ф. 26, спр. УК-18. – 335 арк.
15. Статут Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини. 1 – 30 липня 1931 р. // Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 9, спр. 1842. – 12 арк.